

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील उद्योजकता : अडचणी आणि उपाय

प्रा.डॉ.खंडेराव महादू कोतवाल
सहयोगी प्राध्यापक व
वाणिज्य विभाग प्रमुख
कणकवली कॉलेज कणकवली,
जि. सिंधुदुर्ग ४१६ ६०२

प्रास्ताविक :-

सिंधुदुर्ग जिल्हा हा महाराष्ट्रातील विदर्भ आणि मराठवाडा याप्रमाणे मागासलेला समजला जातो. औद्योगिकदृष्ट्या हा जिल्हा खरोखर मागासलेला समजला जातो. परंतु काही क्षेत्रामध्ये हा जिल्हा आघाडीवर आहे. कारण या जिल्ह्यामध्ये नैसर्गिक साधनसंपत्ती विपुल प्रमाणात उपलब्ध आहे. या सामग्रीचा उपयोग करून घेतल्यास विविध उद्योगांना चालना मिळेल. त्यासाठी येथील युवकांनी व्यावसायिक कौशल्ये आत्मसात करून नोकरीऐवजी व्यवसाय करण्यासाठी पुढाकार घेतला पाहिजे. शासकीय व अशासकीय संस्थांनी नवउद्योजकांना येथील कच्च्या मालावर आधारीत उद्योगांचे प्रशिक्षण दिल्यास या जिल्ह्यातील उद्योजकता विकसित होईल. त्यासाठी या जिल्ह्यामध्ये औद्योगिक विकास करण्यासाठी प्रथम उद्योजकता विकासाचे वातावरण तयार झाले पाहिजे.

सिंधुदुर्ग जिल्ह्याला निसर्ग संपदा मुबलक प्रमाणात उपलब्ध आहे. उदा. डोंगर पर्वत, दऱ्या, नद्या, समुद्र, फळे - फुले, झाडे, वनस्पती, खनिजे इ. त्यामुळे येथील निसर्ग पर्यटकांना भूळ पाडणारा, आकर्षित करून घेणारा व थांबायला लावणारा आहे. काश्मिर हे भारताचे नंदनवन आहे. तर कोकण हे भारताचे दुसऱ्या क्रमांकाचे नंदनवन आहे. कोकणामध्ये फळ बागायतीला भरपूर वाव आहे. जर कोकणातील सर्व पडिक जमिन, डोंगर उतार, माळरान इ. ठिकाणी फळबागायत केली तर जगातील सर्वाधिक फळ उत्पादन करण्याची क्षमता कोकणामध्ये आहे. तसेच कोकणात पर्यटन उद्योगाला भरपूर वाव आहे. काश्मिर, गोवा यासाखे पर्यटन येथे झाल्यास या जिल्ह्याची अर्थव्यवस्था विकसित होईल. गोवा या स्वतंत्र राज्याने पर्यटन उद्योगामध्ये "गोवा ब्रँड" तयार केला आहे. असा ब्रँड सिंधुदुर्ग जिल्ह्याला किंबहुना कोकणाला करण्याची गरज आहे. शासनाने १९९८ साली सिंधुदुर्ग जिल्हा हा पर्यटन जिल्हा म्हणून जाहिर केला आहे. परंतु या जिल्ह्याचा पर्यटन उद्योगामध्ये अद्याप विकास झालेला नाही.

उद्योजकता विकासातील अडचणी किंवा समस्या -

१)भौगोलिक स्थिती :-

कोकण हा डोंगराळ व दुर्गम भाग आहे. त्यामुळे येथील सर्वच ठिकाणी पायाभूत सुविधा पोहचलेल्या नाहीत. या ठिकाणी दरवर्षी ३००० ते ५००० मि.ली. इतका पाऊस पडतो. परंतु डोंगर उतारामुळे पावसाचे सर्व पाणी समुद्राला जाऊन मिळते. पाणी अडवा, पाणी जिरवा, धरणे, पाटबंधारे इ. सुविधांचा अभाव असल्यामुळे उन्हाळ्यात अनेक गावांमध्ये पाणी टंचाई भासते. त्यामुळे बागायती शेती फारच कमी प्रमाणात आढळते. उन्हाळ्यात येथील तापमान ३५ ते ४५° असते. उष्ण व दमट हवामान, भरपूर पाऊस यामुळे येथील शेतकऱ्यांना सतत ८ तास काम करणे शक्य होत नाही. उन्हाच्या तडाख्यामुळे कार्यक्षमता कमी होते.

२)नैसर्गिक संपदा :-

अति पावसामुळे येथील मृदा वाहून जाते. त्यामुळे जमिनीचा कस कमी झाला आहे. त्यामुळे जमिनीतील पिकांचे उत्पादन घटत चालले आहे. येथे भात हे मुख्य पीक आहे. भात पिकाला शेवटच्या टप्प्यात कमी पाऊस झाला तर पीक भरण होत नाही. तर अति पावसामुळे पिकाची नासाडी होते. त्यामुळे प्रचंड पाऊस पडूनही येथे अन्नधान्य टंचाई भासते. त्यामुळे याचा परिणाम भात पीक उत्पादनावर आधारित उद्योगांवर होतो. पडिक जमिन क्षेत्र अधिक आहे. त्यामुळे माळरान व डोंगराळ जमिनीत पिके चांगली येत नाहीत. उन्हाळ्यात बागायती शेती करता येत नाही. त्याचा परिणाम शेतीतील कच्च्या मालाचे प्रमाण कमी होते.

३)शेती पूरक व्यवसाय :-

शेती किफायतशीर नसल्यामुळे शेती पूरक व्यवसाय किंवा जोडधंदे केले पाहिजेत. परंतु येथे शेती पूरक व्यवसाय मर्यादित लोक करतात. बागायती क्षेत्राचा अभाव असल्यामुळे दूध व्यवसाय विकसित होत नाही. तसेच पोल्ट्री, शेळीपालन, वराहपालन,

अळंबी, कोळंबी, मत्स्यशेती, डेअरी असे व्यवसाय करायला वाव असूनही ते केले जात नाहीत. उलट ग्रामीण भागातील बारा बलुतेदार पद्धत नष्ट झाल्यामुळे येथील जोडधंदे कमी झाले आहेत.

४) औद्योगिक वसाहतींचे अस्तित्व :-

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात औद्योगिक वसाहतींची संख्या मर्यादित आहे. तसेच उपलब्ध असलेल्या औद्योगिक वसाहतींचा अद्याप विकास झालेला नाही. कणकवली येथील लघु औद्योगिक वसाहत बंद अवस्थेत आहे. कुडाळ व माजगांव (सावंतवाडी) येथील औद्योगिक वसाहतीतील फारच थोड्या युनिट्समध्ये उत्पादन चालू आहे. करूळ ता. कणकवली आणि उषा इस्पात कारखाना वेंगुर्ला, कणकवली येथील दूध डेअरी इ. प्रकल्प बंद आहेत त्यामुळे या जिल्ह्यात लघुउद्योगांचा विकास झालेला नाही त्यामुळे येथील लोकांना स्वयंरोजगार व रोजगारांची संख्या मर्यादित प्रमाणात उपलब्ध आहे.

५) स्थलांतर:-

या जिल्ह्यात युवक व सुशिक्षित बेकार, पदवीधारक विद्यार्थी नोकरीच्या निमित्ताने मुंबईला जातात. तेथे मिळेल ते काम करतात मुंबईला स्थिरावतात, त्यामुळे त्यांचे गावाकडे दुर्लक्ष होते. शेती, शेतीपूरक व्यवसाय इ. कडे दुर्लक्ष होते. सेवानिवृत्तीनंतर लोक गावाकडे विश्रांतीसाठी येतात त्यांचा उपयोग शेती किंवा व्यवसायासाठी होत नाही. येथील पदवीधर विद्यार्थी शेती करणे, मालविक्री करणे, शेती पूरक व्यवसाय करणे, नविन उद्योग सुरु करणे याकडे लक्ष देत नाही. व्यवसायाऐवजी नोकरी करणे त्यांना प्रतिष्ठेचे वाटते. गावाकडील लोक आजही मुंबईकडून येणाऱ्या चाकरमान्यांच्या मनिऑर्डरची वाट पाहतात.

६) लोकांची मानसिकता:-

कोकणातील लोक उद्योग, व्यवसायाचे धाडस करत नाहीत त्यांना नोकरीमध्ये दरमहा विशिष्ट वेतन मिळते त्यावर त्यांचा उदरनिर्वाह अवलंबून असतो. एखादा व्यवसाय करणे, हॉटेल चालविणे, बाजारात उभे राहून भाजी विकणे इ. बाबी त्यांना कमीपणाच्या वाटतात त्याऐवजी मुंबईला जाऊन एखादी हलकी फुलकी नोकरी करणे त्यांना धन्य वाटते. त्यामुळे येथील लोक मुंबईकडे धाव घेतात. परंतु मुंबईमध्ये इतकी गर्दी झाली आहे की एखादयाला त्याच्या अपेक्षेप्रमाणे काम मिळत नाही, राहण्याची जेवण्याची सोय होत नाही. प्रदूषण, आजारपण, इ. मुळे मुंबईचे जीवन कंटाळवाणे झाले आहे.

७) प्रशिक्षणाच्या अपुऱ्या सुविधा:-

कोणताही व्यवसाय सुरु करण्यासाठी त्या व्यवसायाचे सखोल ज्ञान असावे लागते. किंवा त्याचे परिपूर्ण प्रशिक्षण मिळाले पाहिजे. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात जिल्हा उद्योग केंद्र, महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र, जनशिक्षण संस्थान, मिटकॉन, ल्युपिन फाऊंडेशन इ. संस्था नवउद्योजकांना प्रशिक्षण देतात. परंतु प्रशिक्षण देणाऱ्यांची मानसिकता, साधन व्यक्तित्वाचा अभाव इ. मुळे प्रशिक्षणामुळे कार्यक्षमता आढळून येत नाही. प्रशिक्षणामध्ये नवउद्योजकांचा प्रतिसाद फार कमी असतो. प्रशिक्षण घेतलेल्या नवउद्योजकांपैकी फारच थोडे जसे की २० टक्के लोक व्यवसाय करण्याचा विचार करतात. व्यवसायाचे नियोजन न केल्यास अशा नवउद्योजकांना अपयश येते. ग्रामीण भागातील लोकांचा प्रतिसाद मिळत नाही.

८) अनुकरण:-

कोकणातील लोक व्यवसायिक दृष्ट्या एकमेकांचे अनुकरण करतात. उदा. एखादया व्यक्तित्वाने हॉटेल सुरु केल्यास शेजारचे चार लोक हॉटेल सुरु करतात. त्यामुळे स्थानिक पातळीवरील मोजके ग्राहक चार ठिकाणी विभागले जातात. त्याचा परिणाम त्यापैकी एकाही व्यक्तित्वाचा व्यवसाय नीट चालत नाही. सध्या या जिल्ह्यामध्ये जे व्यवसाय सुरु आहेत त्यांचा विकास मर्यादीत प्रमाणत झाला आहे. ग्राहकांच्या मागणीचा विचार करून व्यवसाय सुरु न केल्यास त्यांचा प्रतिसाद चांगला मिळत नाही. म्हणून नवउद्योजकांनी इतर व्यवसायिकांचे अनुकरण करण्याऐवजी नाविण्याचा शोध घेतला पाहिजे.

९) बाजारपेठा:-

ग्रामीण भागातील लोक विशिष्ट वस्तुंचे उत्पादन फार थोड्या प्रमाणात करतात. तयार केलेल्या वस्तुंची विक्री ते स्थानिक बाजारपेठेत करतात. स्थानिक बाजारपेठेत ग्राहकांची संख्या मर्यादीत प्रमाणत असते. उदा. खादयपदार्थ, फळे, भजीपाला, मसाला, फळ बी प्रक्रिया उत्पादने इ. वस्तू कमी प्रमाणत परंतु असंख्य लोक करतात. येथील महिला बचत गटांनी सुद्धा या वस्तुंचे उत्पादन करण्यावर भर दिला आहे. त्यामुळे स्थानिक पातळीवरील ग्राहकांचे विभाजन झाले आहे. या व्यवसायिकांना या वस्तुंची विक्री दूरच्या बाजारपेठांत जाऊन करणे आर्थिकदृष्ट्या परवडत नाही. स्थानिक पातळीवरील उत्पादक, विक्रेते आणि शेतकरी संघटीत नसल्यामुळे त्यांना घाऊक प्रमाणात खरेदी आणि विक्री करण्याचे लाभ मिळत नाहीत. शहरातील दलाल ग्रामिण भागात येऊन येथील मालाची वाजवी किंमतीला खरेदी करतात व शहरामध्ये अधिक किंमतीला विक्री करून भरपूर पैसा मिळवितात.

१०) पारंपारिक दृष्टिकोन:-

ग्रामीण भागातील लोक अजूनही पारंपारिक पध्दतीने व्यवसाय करतात. शेती पारंपारिक पध्दतीने केली जाते त्यामुळे उत्पादनात वाढ होत नाही. ग्रामीण भागातील बलुतेदार पध्दती बंद झाल्यामुळे ग्रामीण भागातील हस्तकारागिरांना बेकार व्हावे लागले आहे. उदा. मातीच्या भांडयाची मागणी कमी झाली आहे. कंपन्यांनी प्लास्टिकची भांडी बाजारात आणली आहे परंतु प्लास्टिकची भांडी तयार करण्याचे कौशल्य त्यांच्याकडे नसल्यामुळे त्यांचे व्यवसायातील स्थान कमी झाले आहे. त्यामुळे ग्रामीण बेकारीत वाढ झाली आहे. उद्योग व्यवसायांची आधुनिक तंत्रे उपलब्ध असूनही लहान व्यवसायिक मोठया व्यवसायिकांबरोबर स्पर्धा करू शकत नाहीत.

उपाययोजना :-

सिंधुदुर्ग जिल्हयातील उद्योजकता विकसित करण्यासाठी पुढील उपाय योजना करता येतील.

१)कच्च्या मालावर आधारित उत्पादने करणे:-

सिंधुदुर्ग जिल्हयात विविध प्रकारचा कच्चा माल उपलब्ध आहे. त्यावर आधारित उत्पादने करायला भरपूर वाव आहे. उदा. नारळाच्या केशीपासून काश्या, दोर, पायपुसणी इ. वस्तू तयार करता येतात. वेंगुर्ला येथे काश्या उद्योग प्रशिक्षण केंद्र आहे. तेथे काश्या उद्योग मंडळामार्फत प्रशिक्षण आणि काश्या उत्पादन केले जाते. तसेच शेतीतील कच्च्या मालावर आधारित जसे की, फळ बी प्रक्रिया, खाद्य पदार्थ, थंडपेय, कोकणी सुका मेवा, दुधाचे पदार्थ मसाला, अशा प्रकारचे व्यवसाय करणे शक्य आहे. त्याशिवाय प्लास्टिकची भांडी, बूट, चप्पल, घरगुती उपकरणे, लाकडी वस्तू, खेळणी, वाहनांचे सुटे भाग, यंत्राचे सुटे भाग, तयार कपडे, इलेक्ट्रीक्सच्या वस्तू, इमारतीसाठी लागणाऱ्या वस्तू, फॅशन डिझायनिंग, हॉटेल, पर्यटन, प्रवासी वाहने,निवास व्यवस्था, आदरातिथ्य, खानावळ, सायबर कॅफे इ. व्यवसाय करता येतील.

२)शेती उद्योग विकसित करणे:-

शेती उद्योग हा देशाच्या अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. कोणत्याही भागातील उद्योगांचा विकास हा तेथील शेतीवर किंवा शेतीतील कच्च्या मालावर अवलंबून आहे. उदा. साखर कारखाना सुरु करण्यासाठी उसाचे उत्पादन पुरेशा प्रमाणात आवश्यक असते. या भागात सूत गिरणी, तेल, ताड प्रकल्प, फळ बी प्रक्रिया, काजू, कोकम, मँगो, पल्प, खाद्य पदार्थ, आयुर्वेदिक औषधे, लोणची, पापड, फळे, फुले, अळंबी, कोळंबी, मत्स्य शेती, डेअरी, पोल्ट्री, शेळी पालन, वराहपालन, रेशीम तयार करणे, नर्सरी, फळबागायत, ग्रीन हाऊस, वाहतूक, दळणवळण, माल वाहतूक,बांधकाम, इ. व्यवसाय व शेतीपूरक व्यवसाय करायला वाव आहे.

३)सेवा उद्योगांचा विकास करणे:-

शेती, शेतीपूरक व्यवसायाबरोबर सेवा उद्योगांना चांगले भवितव्य आहे. आधुनिक तंत्रज्ञान, ई-कॉमर्स, ई-विपनन, ईलेक्ट्रॉनिक्स इ. मुळे सेवा उद्योगांचा विकास झपाटयाने होत आहे. त्यामुळे प्रवास, पर्यटन, वाहतूक, दळणवळण, करमणूक, शिक्षण, संरक्षण, आरोग्य, प्रशिक्षण, संगणक, सायबर कॅफे, फोटोकॉपी, फोटोग्राफी, इव्हेंट मॅनेजमेंट, खानावळ, मॉल्सद्वारे विक्री, औषधोपचार, आदरातिथ्य, मध्यस्थ व्यापार, कमिशन एजंट्स, किरकोळ विक्री, बँकींग, विमा, बुकिंग, ई-सेवा इ. सेवा उद्योगांमध्ये ग्रामीण व शहरी भागात मोठया प्रमाणात वाढ झाली आहे. देशाच्या अर्थव्यवस्थेमध्ये सेवा उद्योगांचा हिस्सा ५० टक्क्यांहून अधिक आहे. त्यामुळे येथील युवकांना सेवा उद्योगामध्ये स्वयंरोजगार व रोजगाराची चांगली संधी आहे.

४)प्रशिक्षण सुविधा विकसित करणे:-

नवउद्योजकांची उद्योजकता तेथील प्रशिक्षण संस्थांवर अवलंबून असते. त्यासाठी जिल्हयामध्ये उद्योजकतेचे प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्था मजबूत केल्या पाहिजे. सध्या जिल्हा उद्योग केंद्र, एम.सी.ई.डी. जनशिक्षण संस्थान, मिटकॉन, ब्युपिन फौरुडेशन इ. संस्था कार्यरत आहेत. परंतु त्यांच्या आर्थिक अडचणी, समन्वय, उद्योजकांचा प्रतिसाद, शासनाची धोरणे इ. बाबी समजावून घेतल्या पाहिजेत. उद्योजकांना धाडस देणाऱ्या साधन व्यक्तींची गरज आहे. तसेच जिल्हयामध्ये उद्योजकतेला पूरक अशा प्रशिक्षणाची आवश्यकता आहे. तसेच जिल्हयामध्ये उद्योजकतेला पूरक अशा प्रशिक्षणची आवश्यकता आहे. शासन, प्रशिक्षण संस्था, समाज, उद्योजक इ. च्या सहकार्याने या जिल्हयात उद्योजकता विकसित करता येईल. शासकीय पातळीवर नवउद्योजकांना प्रेरणा देणाऱ्या योजना सुरू केल्यास नवउद्योजकांना उभारी मिळेल. पारंपारिक दृष्टिकोनानुसार उद्योजक जन्माला यावा लागतो परंतु आधुनिक दृष्टिकोनानुसार उद्योजक प्रशिक्षणाने तयार करता येतात हे उद्योजकता विकास संस्थांनी सिद्ध करून दाखविले आहे.

५)मानसिकतेमध्ये बदल करणे:-

उद्योग व व्यवसाय, स्वयंरोजगार याबाबत येथील युवकांचे मतपरिवर्तन होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी येथील लोकांच्या मानसिकतेमध्ये बदल झाला पाहिजे. नोकरीपेक्षा व्यवसाय, उद्योग करण्याचा विचार युवकांमध्ये रूजविण्याची गरज आहे. कोकणामध्ये शेती, फळबाग, पर्यटन, मासेमारी, सहकार इ. व्यवसाय प्रतिष्ठेचे आहे. त्यामध्ये चांगले अर्थाजन आहे. या उद्योगांना चांगले भवितव्य आहे. म्हणून युवकांनी आधुनिक पध्दतीने शेती व्यवसाय केला पाहिजे. नगदी पिके घेणे, माल विक्री स्वतः करणे, ऑनलाईन खरेदी विक्री समजावून घेणे, निर्यात करणे इ. मुळे व्यवसायात अधिक लाभ मिळतील व येथील युवक व्यवसायाच्या निमित्ताने या भागात स्थिरावतील त्यांच्याच हातात या जिल्हयाच्या उद्योग विकासाची किल्ली भविष्यात असणार आहे.

निष्कर्ष :-

उद्योजकता विकसीत करण्यासाठी औद्योगिक वातावरण, साधनसामग्रीची उपलब्धता, लोकांची मानसिक तयारी, प्रशिक्षण संस्थांची कार्यक्षमता, शासकीय सुविधा, नैसर्गिक परिस्थिती, उद्योजकतेला पोषक वातावरण, उत्पादित मालाला बाजारपेठ इ. घटकांवर अवलंबून असेल. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यामध्ये यातील बरेचसे घटक उपलब्ध आहेत. येथील लोकांनी आपली मानसिकता बदलून व्यवसाय सुरु केल्यास या जिल्ह्यात उद्योजकता विकसित होईल.

संदर्भ :

- 1) Directorate of Economics and Statistics, Govt. of Maharashtra, Mumbai, Socio – Economic Review & District Statistical Abstract, Dist. Sindhudurg, 2006.
- 2) District Potential Survey of Rural Non-Farm Sector, Sindhudurg (Maharashtra), MCD, Aurangabad-2001.
- 3)Ratnagiri Sindhudurg Regional Planning Board, Regional Plan - Ratnagiri Sindhudurg Resource, Region (Draft) 1981-2001 vol. II
- ४)डॉ. देशमुख प्रभाकर, उद्योजकता विकास, संकल्पना आणि व्यवहार, पिंपळापुणे आणि कं. प्रकाशन, नागपूर, २००२.
- ५)के. सागर, असा हा महाराष्ट्र, के. सागर पब्लिकेशन्स, पुणे, ३०.
- ६)सरवटे दिलीप, उद्योजक बना, अभिजीत प्रकाशन पुणे, १९८९.
- ७)वाघ सुरेश, उद्योजक ज्ञानदीप, उद्योग स्थापनेचे तंत्र व मंत्र, महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र, औरंगाबाद, २००१.
- ८)जोशी जयंत, व्यावसायिक उद्योजकता, पिंपळापुणे अॅण्ड कं. पाब्लिशर्स, नागपूर, २००१.
- ९)अर्थसंवाद, मराठी अर्थशास्त्र परिषद, नागपूर.
- १०)उद्योजक, महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र, औरंगाबाद-४३१ ००५.
- ११)बिझिनेस एक्सप्रेस, दक्षिण शिवाजीनगर, सांगली-४१६ ४१६.
- १२)लोकराज्य, महाराष्ट्र शासन, प्रसिध्दी विभाग, मुंबई.
- १३)योजना, महाराष्ट्र शासन,मुंबई
- १४)उद्योग साधना, उद्योग संचानालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.